

УДК 340.1

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-4

С.М. СЛАБКО,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЬЯТЬ «МЕТОД», «СПОСІБ», «ЗАСІБ», «ЗАХІД»: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ГАЛУЗЕВІ ОСОБЛИВОСТІ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності понять «метод», «спосіб», «захід», «засіб», визначення їх співвідношення, особливостей застосування у різних сферах правової дійсності. Обґрунтовано актуальність дослідження, тому що загалом юридична література приділяє недостатньо уваги питанню дослідження етимології, сутності, змісту тощо понять, що застосовуються у нормативно-правових актах. У більшості джерел, виходячи з існуючих правил юридичної техніки, наводяться приклади невдалих з точки зору логіки та юридичної мови дефініцій, формулюються власні, що іншими авторами теж піддаються критиці, і процес цей безкінечний, а головне – малозначущий. Проте сучасний розвиток суспільних наук, у тому числі юриспруденції, характеризується новими підходами, що базуються на логічному мисленні, тобто здатності людини міркувати, а саме відобразити об'єктивну дійсність в уявленнях, судженнях, поняттях. Наведено закріплені в різних джерелах (словники іншомовних слів, тлумачні словники української мови, підручники з теорії держави і права та галузевих наук, нормативні документи) дефініції. При цьому з численого матеріалу обрані ті, що розкривають співвідношення вказаних понять. Доведено, що в науковій, навчально-методичній, довідковій літературі та в нормах чинного законодавства немає єдиного підходу до визначення означених термінів. Зроблено висновок, що найчастіше, один термін визначається через інший і навпаки, що призводить до неоднозначного їх тлумачення, розбіжності у застосуванні. Щодо юридичної сфери, надання виважених дефініцій на підставі етимології, з'ясування сутності, їх тлумачення як базових для подальшого використання у галузевих та прикладних науках, на практиці – це завдання, насамперед, теоретико-правової науки. Безумовно, треба дотримуватись єдиних підходів до співвідношення понять. Тому пропонується під методом розуміти сукупність способів (дослідження, пізнання та ін.). Спосіб – певний прийом, засіб для досягнення, здійснення чого-небудь. Засіб – сукупність заходів або дій для можливості зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось.

Ключові слова: метод, спосіб, засіб, захід, терміни, визначення понять, співвідношення, тлумачення, правозастосування.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільних наук, у тому числі юриспруденції, характеризується новими підходами, що базуються на логічному мисленні, тобто здатності людини міркувати, а саме відобразити об'єктивну дійсність в уявленнях, судженнях, поняттях. Це актуалізує дослідження певних понять, що часто застосовуються у наукових працях, у сфері правотворчості та правореалізації, практичній діяльності, тому потребують чіткого визначення для правильного тлумачення та застосування. При цьому простежується така тенденція, що чим глибше дослідження, тим більше з'являється суперечливих суджень, гіпотез тощо.

У сфері юриспруденції також відбувається зростання досліджень мови права, взаємодії мови і права, що проводяться головним чином у рамках юридичної техніки та герменевтики у зв'язку з розробками техніки та методики складання і тлумачення правових текстів. Проте треба констатувати, що в науковій, навчально-методичній, довідко-

вій літературі та в нормах чинного законодавства немає єдиного підходу до визначення означених термінів. Це призводить до певних труднощів у правозастосовній діяльності.

Стан дослідження. Загалом юридична література приділяє недостатньо уваги питанню дослідження етимології, сутності, змісту тощо понять, що застосовуються в нормативно-правових актах. У більшості джерел, виходячи з існуючих правил юридичної техніки, наводяться приклади невдалих з точки зору логіки та юридичної мови дефініцій, формулюються власні, що іншими авторами теж піддаються критиці, і процес цей безкінечний, а головне – малозначущий. На наше переконання, для дослідження понять необхідне залучення методології, принципів, методів і результатів історичної юриспруденції, теорії та філософії права. Пропоноване дослідження ґрунтується на напрацюваннях вітчизняних та зарубіжних науковців минулого та сьогодення, як теоретиків права, так і фахівців галузевих юридичних наук, таких як: С.С. Алексєєв, Ю.П. Битяк, В.Т. Білоус, І.А. Гамбург, М.М. Марченко, Б.І. Пугинський, В.М. Хропанюк та ін.

Метою статті є з'ясування сутності понять «метод», «спосіб», «захід», «засіб», визначення їх співвідношення, особливостей застосування у різних сферах правової дійсності.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи окреслену проблематику, ми виходимо з тих позицій, що з'ясування сутності понять має базуватися на їх етимології, а визначення співвідношення – на обґрунтуванні позицій щодо їх синонімії, антонімії, більш широкого / вузького значення у відношенні один до одного.

Словник іноземних слів визначає, що поняття «метод» походить з грецької мови (methodos) і перекладається як дослідження, означає спосіб дослідження явищ природи, підхід до явищ, що вивчаються, планомірний шлях наукового пізнання і встановлення істини; загалом – прийом, спосіб або образ дії [1, с. 442].

Відповідні україномовні словники дають більш розширене тлумачення, визначаючи метод (від грец. μέθοδος – шлях дослідження, спосіб пізнання) як «спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя. Прийом або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)»; «спосіб пізнання дійсності і її відтворення в мисленні. Спосіб, прийом або система прийомів для досягнення якої-небудь мети, для виконання певної операції» [2, с. 497]. Отже, словники відображають співвідношення методу та способу: «метод – спосіб дослідження», «метод – спосіб пізнання».

Інших, означених нами термінів, ці словники не містять. У той же час вітчизняні тлумачні словники дають інформацію щодо їх сутності та співвідношення. Треба відзначити, що спільним для всіх понять, які позначені терміном «засоби», є те, що всі вони називають предмети та явища з позиції можливості їх використання для вирішення певних завдань, функціонального призначення. Проте щодо співвідношення понять позиції не збігаються: 1) засіб – прийом, спосіб, спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чого-небудь; знаряддя, предмет, сукупність пристроїв для здійснення певної діяльності [3, с. 326]; 2) засіб – якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб [4, с. 215]. Захід в останньому словнику характеризується як сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь [4, с. 221], прийом як спосіб виконання або здійснення чого-небудь [4, с. 503], а спосіб – як певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [4, с. 628]. Більш чітких, виважених дефініцій не знайдено, тож можна зробити висновок, що філологи визначають одне поняття через інше і навпаки, що для інших наук, зокрема для юриспруденції, створює проблеми щодо їх застосування і тлумачення.

У теорії права не склалося єдиного підходу з приводу терміна «правові засоби», який, звичайно, є відправною точкою щодо розуміння відповідних галузевих понять, наприклад «адміністративно-правові засоби». Аналіз численної літератури дозволяє зробити висновок, що ці позиції були обґрунтовані юристами-теоретиками минулого, на які спираються у своїх відповідних дослідженнях сучасні вітчизняні науковці. Звертаючись до напрацювань В.М. Хропанюка, можемо побачити, що це поняття розглядається в контексті категорій «правовий вплив», «правове регулювання», дослідник вважає, що ці засоби утворюють цілісний, системний юридичний механізм, який забезпечує врегулювання всієї сукупності суспільних відносин, що є предметом правового регулювання [5, с. 244–245]. Система правових засобів, згідно з думкою вченого, є механізмом правового регулювання, основними

структурними елементами якого є норми права, правовідносини та акти реалізації юридичних прав та обов'язків. Частина вчених вважають правові засоби явищем правової дійсності [6, с. 17–83, 84]. А от С.С. Алексєєв не погоджується з такою позицією, зазначаючи, що питання правових засобів є не стільки питанням виокремлення в особливий підрозділ тих чи інших фрагментів правової дійсності, скільки питанням їх особливого бачення в певному ракурсі (їх функціонального призначення, ролі як інструментів у вирішенні соціальних завдань). При цьому спроби звести правові засоби до певного кола правових явищ, до того ж таких, що мають «ненормативний» характер, науковець вважає таким, що не має під собою підстав [7, с. 349]. Виходячи з цього, під поняттям «правові засоби» С.С. Алексєєв вбачає закріплені конституцією, нормами законів або інших правових актів прийоми, способи впливу на суспільні відносини з метою досягнення певного результату. До останніх він відносить юридичні норми, правовідносини, індивідуальні правовстановлюючі веління й приписи, акти правозастосовних органів тощо [7, с. 12–19]. Розглядаючи позицію М.М. Марченка щодо цього питання, констатуємо: вчений наголошує, що така позиція відображає лише частину суті. Ігнорування в інструментальному підході засобів-діянь і посилення лише на інституціональний бік розуміння юридичних засобів не дає змоги повністю враховувати всі ті фактори, за допомогою яких можна досягти поставленої мети, бо неможливо прийти до бажаного результату лише за допомогою субстанціональних явищ, які автоматично не приводять до потрібного ефекту. Неможливо обійтися без дій, зусиль, активності, пов'язаної із застосуванням запропонованих законодавством інструментів. Засоби-встановлення та засоби-діяння створюють разом необхідний і самодостатній для досягнення конкретної мети інформаційно-енергетичний комплекс ресурсів [8, с. 363]. Такий підхід до розуміння засобів відповідає поглядам більшості наукових діячів у галузі філософії, згідно з якими поняття «засіб» включає як сукупність інструментів, так і їх використання під час отримання бажаного результату.

У сфері управління щодо загального поняття та сутності методів керівництва, у наукових джерелах існують різні погляди. Наведемо та проаналізуємо ті, що дають уявлення про співвідношення понять цього дослідження. З точки зору державного керівництва під методами розуміють засоби практичної реалізації завдань та функцій діяльності суб'єктів керівництва, способи здійснення управлінських функцій, впливу суб'єкта керівництва на об'єкт (колектив, групу осіб чи окрему особу) [9, с. 72]. Вважається також, що методи керівництва – це юридичний інструментарій, що впливає на характер і прояви вольової поведінки людей у суспільній організації. Існує визначення методів керівництва як сукупності прийомів, операцій і процедур підготовки та прийняття, організації та контролю виконання управлінських рішень, які приймаються учасниками управлінського процесу [10, с. 5]. Прихильник інтеграційного підходу до методів керівництва Г.В. Атаманчук під методами керівної діяльності розуміє способи і прийоми аналізу та оцінки управлінських ситуацій, використання правових і організаційних форм впливу на свідомість і поведінку людей у керуванні суспільних процесах, відносинах і зв'язках [11, с. 174]. В.Т. Білоус, застосовуючи системний підхід до сутності загальноуправлінських методів та керівництва правоохоронними органами, вважає, що вони мають проявляти такі особливості: історично-суспільну і національну обумовленість; адекватність змісту правової матерії і правового оформлення методу управління правоохоронним, регулятивним, імперативним чи дозвільним нормам адміністративного права; використання методів у державно-управлінських процесах виключно з дозволу держави, тобто офіційно, у встановленому порядку та в її інтересах; використання методів керівництва в державно-управлінських процесах для забезпечення реалізації правоохоронної функції державної управлінської системи та її органів; наявність особливого державного впливу на керуванні об'єкти та свідомість і поведінку людей; детермінантою методів управління мають стати принципи управління правоохоронними органами, які й окреслюють певну систему методів, визначають граничні і суттєві параметри наповнення методів відповідним змістом [12, с. 234–235]. З тими чи іншими інтерпретаціями ці підходи зустрічаються і в інших джерелах [13–14].

У той же час юридична енциклопедія чітко визначає, що складовими методів управління є способи та засоби: «методи управління – способи або засоби досягнення поставлених управлінських цілей, що визначають якісну складову управління» [15, с. 617].

У своєму дисертаційному дослідженні щодо правового забезпечення технічного регулювання у сфері господарювання І.А. Гамбург торкається питання співвідношення понять «засіб» і «захід». Зокрема авторка визначає, що етимологічно слово «засіб» походить від слова «середній», «серединний» і використовується у значеннях: 1) прийом, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; 2) те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі [16]. Тобто засіб – це єднаний ланцюг між суб'єктом та об'єктом діяльності, розумовою моделлю та матеріальним результатом. Ця категорія пов'язує ідеальне (мета) з реальним (результат), включаючи в себе одночасно як фрагменти ідеального – інструменти (засоби-установи), так і фрагменти реального – технологію (засоби-діяння) [8, с. 355]. Авторка робить висновок, що фактично застосування певного засобу в діяльності суб'єктів базується на здійсненні певних заходів організаційного, управлінського та іншого характеру. Тому санітарні та фітосанітарні заходи, що передбачені Угодою Світової організації торгівлі, мають розглядатися як засоби технічного регулювання [17, с. 128–129]. З цим твердженням можна погодитися, хоча воно не охоплює всіх аспектів співвідношення зазначених понять.

Висновки. Проведене в межах дослідження з'ясування сутності понять «метод», «спосіб», «захід», «засіб», визначення їх співвідношення, особливостей застосування у різних сферах правової діяльності дозволяє зробити висновок про відсутність єдиного підходу при формулюванні дефініцій як у загальному, так і у спеціальному юридичному розумінні. Найчастіше один термін визначається через інший і навпаки, що призводить до неоднозначного їх тлумачення, розбіжності в застосуванні.

Щодо юридичної сфери, надання виважених дефініцій на підставі етимології, з'ясування сутності, їх тлумачення як базових для подальшого використання у галузевих та прикладних науках, на практиці – це завдання, насамперед, теоретико-правової науки. Безумовно, треба дотримуватися єдиних підходів до співвідношення понять. Тому пропонується під методом розуміти сукупність способів (дослідження, пізнання та ін.). Спосіб – певний прийом, засіб для досягнення, здійснення чого-небудь. Засіб – сукупність заходів або дій для можливості зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось.

Список використаної літератури

1. Лёхин И.В., Петров Ф.Н. Словарь иностранных слов. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. 856 с.
2. Мельничук О.С. Словник іншомовних слів. Київ: Головна редакція Української Радянської енциклопедії Академії наук Української РСР, 1974. 865 с.
3. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ: Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Ковальова Т.В. Великий тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.
5. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: учебник. Москва: ЛТД, 1996. 588 с.
6. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. Москва: Юридическая литература, 1984. 224 с.
7. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. Москва: Статут, 1999. 712 с.
8. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: учеб. пособие. Москва: Юристъ, 2002. 620 с.
9. Битяк Ю., Гаращук В., Зуй В. Адміністративне право: підручник. Харків: Право, 2013. 656 с.
10. Бачило И.Л., Васильев А.С., Воробьев Н.Ф., Давитнидзе И.Л. Управленческие процедуры. Москва: Наука, 1988. 272 с.
11. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: курс лекций. Москва: Омега-Л., 2004. 584 с.
12. Білоус В.Т. Координація управління правоохоронними органами по боротьбі з економічною злочинністю: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2004. 444 с.
13. Занфіров В.А. Державне регулювання соціально-економічної сфери. *Держава та регіони. Сер.: «Держ. упр.»*. 2004. № 2. С. 43–47.

14. Братановский С.Н. Правовая организация управления в органах прокуратуры: монография. Москва: Директ, 2012. 189 с.
15. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія. Київ: «Укр. енцикл.», 1998–2004. Т. 3: К–М. 792 с.
16. Засіб. Вікісловник – багатофункціональний багатомовний словник і тезаурус. URL: <http://ru.wiktionary.org/wiki>
17. Гамбург І.А. Правове забезпечення технічного регулювання у сфері господарювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 210 с.